

הפצצה האטומית וכניעת יפן על רקע פתיחתה של המלחמה הקרה

בן עמי שילוני

דברי רקע: מערכת 'היה היה'

פרופסור אמריטוס בן-עמי שילוני, מחשובי חוקרי יפן בימינו, נולד בפולין באוקטובר 1937, עלה לארץ בשנת 1948 והצטרף עם הוריו לקיבוץ תל-יצחק. בשנת 1958 הוא החל את לימודיו באוניברסיטה העברית ולמד היסטוריה ופילוסופיה לתואר ראשון והיסטוריה לתואר שני. היה פעיל בהסתדרות הסטודנטים ושימש כעורך עיתון הסטודנטים "פי האתון". בשנת 1965 סיים בהצטיינות את לימודי התואר השני בהיסטוריה, ומיד לאחר מכן זכה במילגה של משרד החינוך היפני ויצא ליפן ללמוד את השפה ואת ההיסטוריה של יפן.

הוא למד במשך שנתיים בטוקיו ואז התקבל לאוניברסיטת פרינסטון בארצות הברית, שם למד בהנחייתו של פרופסור של מריוס ג'נסן. בשנת 1971 הוענק לו תואר דוקטור בהיסטוריה של יפן ומזרח אסיה. עם שובו לארץ באותה שנה הצטרף לצוות המורים באוניברסיטה העברית בחוגים מזרח אסיה והיסטוריה. בשנת 1985 התמנה לפרופסור מן המניין באוניברסיטה העברית. נוסף על הוראתו באוניברסיטה העברית הוא שימש

גם כמנהל המכינה הקדם-אקדמית, כראש מכון טרומן לקידום השלום, כראש החוג ללימודי מזרח אסיה, וכחבר בוועדה המתמדת של האוניברסיטה. פרופ' שילוני פרסם ספרים ומאמרים רבים באנגלית, בעברית, וביפנית, שהקנו לו שם של מומחה עולמי בהיסטוריה ותרבות של יפן. שני ספריו בעברית על ההיסטוריה והתרבות של יפן הם הראשונים והיחידים שנכתבו עד כה על נושא זה בשפה העברית. ספרים אלה משמשים כספרי הלימוד בנושא יפן בכל האוניברסיטאות והמכללות בארץ. ספריו באנגלית תורגמו גם ליפנית, והוא מוזמן מדי פעם ליפן לשאת הרצאות אורח. פעמיים, בשנת 1996 ובשנת 2005, הוענק לו פרס מילקן של האוניברסיטה העברית על הצטיינות בהוראה. בשנת 2000 הוא קיבל מן הקיסר היפני את אות ההצטיינות הגבוה "עיטור האוצר הקדוש בדרגה 2" על פעילותו בהפצת תרבות יפן. כאן מובא פרק הסיכום מעבודת הגמר לתואר מוסמך, שפרופ' שילוני כתב בעת שהיה סטודנט באוניברסיטה העברית בשנות השישים. העבודה נכתבה בהנחיית פרופ' יעקב טלמון והוגשה בשנת 1965. מסקנת העבודה החדשנית הייתה שפצצות האטום לא היו נחוצות להכנעת יפן, אלא הוטלו עליה במסגרת המלחמה הקרה על מנת להרתיע את ברית המועצות. הפרק המוצג כאן הוא בעל עניין מטעמים אחרים: ראשית, כמובן, העניין בעבודה עצמה; שנית, לפנינו דוגמה לעבודה של סטודנט שברבות הימים היה לאחד החוקרים המרכזיים בתחומי, ושלישית, העבודה משמשת כתעודה וכמקור היסטורי ראשוני על הלך הרוח האקדמי ששרר סביב סוגיה זו בזמן כתיבת העבודה, עשרים שנה בלבד לאחר תום מלחמת העולם השנייה ובעיצומה של המלחמה הקרה.

סיכום

כניעתה של יפן באה קצת למעלה משלושה חודשים לאחר כניעתה של גרמניה, בזמן ש"המלחמה הקרה" בין ארה"ב לבריה"מ הייתה כבר נטושה במקומות שונים בעולם. מנהיגי המערב לא היו זהים בהשקפותיהם לגבי חומרתה של התחרות הזאת, שהחלה מתפתחת עם כניעת גרמניה. בעוד שצ'רצ'יל חשש מאוד מן הסכנה הרוסית באירופה וטען כי "הסכנה הסובייטית תפסה כבר את מקומו של האויב הנאצי"¹, ו"מסך ברזל יורד על הגבול שלהם באירופה"², הרי מנהיגי ארה"ב תלו בתחילה תקוות רבות בשיתוף פעולה עם רוסיה אחרי המלחמה והיו אף מוכנים להקריב למען מטרה זאת אינטרסים של בנות בריתם האחרות, כמו בריטניה וסין. בוועידת ילטה, שנערכה בחודש פברואר 1945, הסכים רוזבלט להעניק הישגים טריטוריאליים רבים לרוסיה במזרח הרחוק, תמורת התחייבותו של סטלין להיכנס למלחמה נגד יפן "חודשיים עד שלושה" לאחר כניעת גרמניה.³ הסכמה זאת ניתנה למרות שפצצת האטום הייתה אז בשלבי השלמתה הסופיים⁴ ולמרות שגנרל מק-ארטור טען שעזרתה של רוסיה אינה נחוצה והיא אף מסוכנת.⁵

התנהגותו של טרומן בעניין זה הייתה הפכפכנית. זמן קצר לפני כניעת גרמניה דיווח לו שר החוץ שלו כי בריה"מ "מקשיחה את עמדתה כמעט בכל עניין"⁶ ושבוע לאחר מכן החליף הוא עצמו דברים חריפים עם מולוטוב בקשר להתעלמותה של רוסיה מהתחייבויותיה הבינלאומיות.⁷ למרות זאת הורה טרומן, זמן קצר לאחר כניעת גרמניה, לחדש את משלוחי ה"החכרה-השאל" (land-lease) לרוסיה, מתוך כוונה לסייע לה להיכנס למלחמה נגד יפן ואף שיגר שליח לסטלין, כדי לזרוזו לעשות זאת. במקום אחד בספרו כותב טרומן כי הרצון להביא את כניסתה של רוסיה למלחמה נגד יפן הוא שהניעו לצאת אל פגישת "שלושת הגדולים" בפוטסדום,⁸ ובמקום אחר הוא כותב: "לא הייתי מעוניין שרוסיה תקצור את פירותיו של מאבק ממושך, מפרך ומפואר זה שלא נטלה בו חלק",⁹ עמדה זאת של פסיחה על שתי הסעיפים הגיעה לשיאה עם הסכמתו של טרומן להגיש לסטלין, חמישה ימים לאחר פרוסומה של הצהרת פוטסדום, נוסח של פנייה, שעם כל ערפולה המכוון שימשה בשביל הרוסים כאסמכתא רשמית לכניסתם למלחמה נגד יפן.¹⁰

קיומן של שתי מגמות נוגדות אלה במדיניות החוץ האמריקאית, מבלי שתהא יד אחת מכוונת שתקבע מה עדיף, מסביר מדוע נקטה ארה"ב לגבי כניעת יפן בדבר והיפוכו: מצד אחד היא סירבה בעקשנות לנצל את נכונותה של יפן להיכנע ובכך הזמינה התערבות סובייטית, ומצד שני היא מיהרה להטיל שתי פצצות אטום עוד בטרם ניתנה ליפנים השהות לעכל את האולטימאטום שקיבלו, על מנת למנוע השתלטות רוסית על המזרח הרחוק.

אם בודקים את הצד הראשון של התנהגות פרדוקסאלית זאת, מוצאים כי יפן הייתה מוכנה להניח את נשקה מיד לאחר כניעת גרמניה. ב-14 במאי 1945 החליטה המועצה העליונה לניהול מלחמה, על סמך הצעתו של מפקד הצבא הגנרל Umezu, כי יש לבקש מבריה"מ תיווך שלום בין יפן לבין ארה"ב ובריטניה.¹¹ כחודש לאחר מכן, ב-18 ביוני, החליטה מועצה זאת, שכללה את ראשי המדינה והצבא, שיש להשיג שלום בכל מחיר, פרט לווייתור על מוסד הקיסרות.¹² Kase, שהיה פקיד בכיר במשרד החוץ היפני והכיר את המצב מקרוב, כותב: "ארה"ב ובריטניה עמדו על הנוסחה של כניעה ללא תנאי, אך התכוונו להעניק לנו יחס הוגן. אנו, לעומת זאת, היינו מוכנים לקבל כניעה ללא תנאי, אך רצינו לשמור לפחות על הצורה החיצונית של שלום שהושג במשא ומתן".¹³ רגישות זאת לכבוד, האופיינית ליפנים,¹⁴ מוצאת את ביטויה בהודעה ששיגר שר החוץ Togo לשגריר יפן במוסקבה Sato ב-12 ביולי: "הוד מלכותו מעוניין בסיום מהיר של המלחמה ... אבל אם יעמדו ארה"ב ובריטניה על כניעה ללא תנאי, לא תהיה ליפן ברירה אלא להילחם עד הסוף המר, כדי לשמור על כבודה".¹⁵

נכונותם של היפנים להיכנע הייתה ידועה לאחראים על מדיניותה של ארה"ב. סגן החוץ האמריקאי Joseph Grew הציע לטרומן ב-7 במאי לכלול בנאום הניצחון שלו, לאחר כניעת גרמניה, פסקה שתבהיר ליפן כי אם תסכים להיכנע יושאר לה הקיסר. גריו, ששימש

לפני מלחמת העולם השנייה כשגריר ארה"ב ביפן במשך עשר שנים, טען כי הבהרה כזאת תשכנע את היפנים להיכנע.¹⁶ הצעתו של גריו נדחתה ע"י טרומן. גם שר המלחמה Henry Stimson, היה בדעה כי "הבהרה מוקדמת וברורה יותר של נכונות ארה"ב להשאיר את הקיסר, הייתה מביאה לסיום מוקדם יותר של המלחמה".¹⁷ האישי שהיה אחראי על שידורי התעמולה האמריקאים ליפן, האדמירל Ellis Zacharias, טוען כי "אילו נמסרו ליפנים ההבהרות המלאות על הכניעה ללא תנאי בחודש יוני, הייתה המלחמה מסתיימת אז".¹⁸

רגישותם של היפנים לכבוד הייתה גם היא ידועה, ב-2 ביולי כתב סטימסון לטרומן: "יש ליפן גאווה לאומית רגישה במידה רבה מאוד".¹⁹ גישושי השלום היפניים כלפי רוסיה לא נסתרו מעיני ארה"ב, אחרי ששירותי ההאזנה שלה הצליחו לקלוט ולפענח את כל ההתכתבות האלוטית בין טוקיו לבין השגרירות היפנית במוסקבה.²⁰ ארה"ב לא נקטה שום צעד כדי לנצל גישושים אלה להשגת תנאי כניעה שיניחו את דעת שני הצדדים, למרות שבארה"ב התגבשה הדעה שממילא יש להשאיר את הקיסר על כנו כדי להשתמש בו לשם ביצוע הכניעה.²¹ דומה שהשיקול שהדריך את האמריקאים בעניין זה היה שאף כי יש להשאיר את הקיסר, אין לגלות על כך ליפנים כדי שלא יפרשו זאת כסימן של חולשה וכסטייה מן העיקרון של "כניעה ללא תנאי". כותב סטימסון: "הגיעו אלינו דוחות ... על גישושי שלום שונים (של יפן), אבל ... במלחמה ... אין זה תמיד מן התבונה שהצד החזק יחליש את מכותיו כאשר הצד השני מתחיל לגלות סימני חולשה".²² ב-16 ביולי כתב שר החוץ לשעבר Cordell Hull לשר החוץ James Byrnes, כי "אף שלא כדאי להדיח את הקיסר, אין להתחייב בפני יפן שהוא יושאר".²³ בירנס היה גם הוא בדעה שאין ארה"ב צריכה לוותר בעניין זה וטען כי "אם מישוהו יתנה תנאים תהיה זאת ארה"ב ולא יפן".²⁴ כך קרה ששיקולים של יוקרה, שמנעו מיפן להיכנע ללא תנאי, מנעו גם מארה"ב לוותר על שממילא היה בדעתה לוותר.

עמדה זאת של הבהרה-תוך-העלמה בולטת מאוד בהצהרת פוטסדם, שנועדה להבהיר ליפנים מה כוונתה של ארה"ב במונח "כניעה ללא תנאי" ולהזהירה על הצפוי לה באם תסרב להיכנע. ראשי המטות של ארה"ב היו מעוניינים שהקיסר היפני יושאר על כנו ואף ניסו לבקש מצ'רצ'יל שישפיע בעניין זה על טרומן.²⁵ יומיים לפני פרסומה של הצהרת פוטסדם דרש שר המלחמה סטימסון כי היא תכלול פיסקה מפורשת: בדבר השארת הקיסר היפני על כנו, ואם קשה להכניס פיסקה כזאת בכתב, ביקש לצרפה בע"פ.²⁶ אבל הצהרת פוטסדם לא התייחסה לקיסר כלל. מדוע? עוזרו של סטימסון, מק'קלוי, מאשים את מחברי ההצהרה בפזיזות: "מסמך זה, לו הוכן בקפידה רבה יותר והיה מכיל הצהרות על מדיניות, שממילא הפעלנו ביפן אחר המלחמה, עשוי היה לשכנע את היפנים להיכנע".²⁷ סטימסון, לעומת זאת, טוען כי טרומן ועוזרו חששו מדעת הקהל בארה"ב: "בומן המלחמה הצהירו פקידי ממשלה בכירים מספר הערות גלויות ובלתי נעימות בקשר לקיסר ולכן לא נראה

... מן התבונה לשנות את הקו באופן חד ומידי. אנשים רבים מדי היו עלולים לצעוק: בוש!'²⁸

"הערות גלויות ובלתי נעימות" אלה, שסטימסון מתייחס אליהן, כללו בין השאר הצהרה מפי האדמירל האמריקאי Halsey, שהתפאר כי בדעתו "לרכוב על סוסו הלבן של הקיסר בחוצות טוקיו".²⁹ ההשקפה שיש להעניש את הקיסר היפני ע"י העמדתו לדין כפושע מלחמה, רווחה מאוד בארה"ב.³⁰ צ'רצ'יל מודה כי "עקרונות הציביליזציה שלנו קובעים, כנראה, שמנהיגה של אומה הניגפת במלחמה יומתו על ידי המנצחים".³¹ ג'וזף גריו, המעריץ הגדול של יפן, הודיע ב-7 באוגוסט לשגריר ארה"ב בסין כי אם תסרב יפן להיכנע ויהיה צורך בפלישה, כדאי להעמיד את הקיסר לדין כפושע מלחמה.³² אם נוסיף על כך את מה שעלה בגורלם של היטלר ומוסוליני, נראה שפחדם הגדול של היפנים כי כניעתם תגרור אחריה את הדחתו של הקיסר שלהם או אף את הוצאתו להורג, לא היה תלוש מן המציאות.

ייתכן מאוד שאלמלא פורסמה הצהרת פוטסדם בפומבי, אלא הוגשה כהצעת כניעה ליפן במשא ומתן חשאי, הייתה יפן מקבלת אותה ונכנעת על פיה, אחרי שבדעת טוקיו היה לשגר את הנסיך Konoe למוסקבה לשם ניהול מו"מ על שלום בתנאים לא רחוקים. ההיסטוריון Robert Butow סבור כי אילו נמסרה הצהרת פוטסדם לנסיך קונואה, לפני שפורסמה ואילו לוותה בהסברים בעל פה בהקשר לכוונותיה של ארה"ב ביפן, הייתה יפן נכנעת מיד.³³

אבל גם אחרי שפורסמה הצהרת פוטסדם נותרה עוד אפשרות להשיג כניעה יפנית. ראינו שהקיסר היפני ושר החוץ Togo התייחסו להצהרה בחיוב³⁴ וכשבועיים לאחר פרסומה החליטה ממשלת יפן כי יש לנהל משא ומתן לשלום על בסיסה של הצהרה זאת.³⁵ כל שאיפתם של היפנים הצטמצמה לנקודה אחת של השארת הקיסר על כנו, תנאי שארה"ב ויתרה עליו לבסוף אחרי שהטילה שתי פצצות אטום על יפן. ממילא נשאלת השאלה, מדוע אי אפשר היה לעשות וויתור זה מראש ולמנוע את הפצצה?

כאן מגיעים אנו לנקודה השנייה שחסרה בהצהרת פוטסדם: אזהרה ברורה בדבר הנשק החדש שהיה בדעת ארה"ב להפעיל נגד יפן אם תסרב להיכנע. ראינו שמדעני האטום דרשו פיצוץ-אזהרה שישכנע את יפן להיכנע³⁶ וכי דרישה זאת נדחתה ע"י וועדת הביניים, שהמליצה כי יש להטיל את הפצצה על יפן ללא אזהרה מוקדמת.³⁷ ההמלצה התקבלה בניגוד לדעתו של חבר הוועדה סגן שר הצי Ralph A. Bard, שדרש להזהיר את יפן על קיומו של הנשק האטומי ועל כניסתה של רוסיה למלחמה. ב-27 ביוני חזר בארד על דרישתו וטען כי אזהרה כפולה כזאת תשכנע את יפן להיכנע מיד,³⁸ הצעתו של בארד נדחתה. כאשר קראו היפנים את הצהרת פוטסדם, לא שיערו כי הם צפויים להפצצה אטומית והתקפה רוסית, אם לא יקבלו את ההצהרה מיד, אף כי כל אחד מן האיזמים הללו לבדו עשוי היה להכניעם.³⁹ לכן, אם אנו שואלים: האם אפשר היה להקדים את הכניעה היפנית? התשובה היא: כן. אפשר היה להשיגה בחודשים מאי, יוני, יולי וראשית אוגוסט, לו הבהירה ארה"ב שלא

תפגע ב"מבנה הלאומי" המקודש שלה, לו ניצלה את נכונותה של יפן להיכנע בתנאי האחד של השארת הקיסר ולו הזהירה את יפן בפירוש על קיומם של הנשק האטומי המהפכני וההתחייבות הרוסית להיכנס למלחמה נגד יפן. ארה"ב לא עשתה אף אחד מן הצעדים האלה, בגלל דביקות בעקרון של "כניעה ללא תנאי" שהופעל גם לגבי גרמניה. תוצאותיה של דבקות זאת היו הרוח אסון בשני תחומים: היא הביאה לידי הטלת שתי פצצות אטום על יפן והיא העניקה הודמנות לרוסיה להשתלט על שטחים נרחבים ובעלי חשיבות מכרעת במזרח הרחוק. מדיניות ארה"ב כלפי יפן הייתה, לפיכך, שגיאה חמורה הן במישור של מלחמת העולם השנייה והן במישור של המלחמה הבינוגרשית הקרה שהחלה אז.

על רקע ההתרוצצות בין שתי המגמות המנוגדות של ארה"ב כלפי יפן, יש לראות גם את הטלתן של פצצות האטום. הנימוק הרשמי שניתן לשימוש בנשק מהפכני זה היה כי הוא הציל חיי אדם, בכך ששם קץ למלחמה ומנע פלישה עקובה מדם. טרומן כותב: "ראיתי את הפצצה כנשק צבאי ומעולם לא פקפקתי שיש להשתמש בה".⁴⁰ סטימסון כותב: "המטרה הראשית שלנו הייתה ניצחון. אם יכולנו להחיש את הניצחון ע"י שימוש בפצצה היה עלינו להשתמש בה".⁴¹ קיצור המלחמה היה מביא ממילא להצלת חיי אדם, או כפי שצ'רצ'יל כותב: "הכנעת ההתנגדות היפנית ... הייתה כרוכה באובדן של מיליון אמריקאים וכחצי מיליון בריטים ... עכשיו נגוז הסיט הזה".⁴² סטימסון עשה חשבון כי "השימוש בפצצה ... הציל יותר חיי אדם משהוא קטל",⁴³ וטרומן ביקש להוכיח כי הפצצה על הירושימה הוטלה "כדי להציל את העם היפני מהשמדה גמורה".⁴⁴

הצדקה זאת מסתמכת על שלוש הנחות: שהיה הכרח להביא את יפן לידי כניעה ללא תנאי, שאי אפשר היה בשום אופן להשיג כניעה מהירה, ושהאלטרנטיבה היחידה לפצצה האטומית הייתה פלישה צבאית ליפן, שהייתה צריכה להיות ממושכת ולעלות בקורבנות עצומים לשני הצדדים. אך הנחות אלה אינן מבוססות: לא היה שום הכרח אובייקטיבי להביא את יפן לכניעה ללא תנאי, כפי שאמנם התברר בסוף; היפנים עצמם היו מוכנים להיכנע זמן רב לפני שהוטלו פצצות אטום עליהם; ולארה"ב הייתה אפשרות להביס את יפן מבחינה צבאית גם ללא השימוש בנשק האטומי ובלי שיהיה צורך להקריב לשם כך את חייהם של מיליון חיילים אמריקאים. אפילו צ'רצ'יל, שתמך בהטלת הפצצות, היה בדעה כי "טעות היא לחשוב שגורלה של יפן נחרץ ע"י הפצצה האטומית. מפלטה הייתה בטוחה לפני שנפלה הפצצה הראשונה".⁴⁵ נציגו של טרומן בוועדת המטות המאוחדים, האדמירל Leahy, סבור כי "השימוש בנשק ברברי זה נגד הירושימה ונגסאקי לא סייע לנו במלחמתנו נגד יפן. היפנים היו כבר מובסים ומוכנים להיכנע ממילא, בעקבות המצור וההפצצות הקונבנציונליות".⁴⁶ קאזה, שהכיר יפה את מצבה של יפן, מעיד כי "גם אילולא הפצצה האטומית יכלה ארה"ב, על ידי המשכת ההפצצות הכבדות, להרוס את כל ערינו ... עד סוף ספטמבר".⁴⁷ אם עוד היו למישהו פקוקים בעניין זה, בא מחקר רשמי מטעם חיל האוויר של

ארה"ב (United States Strategic Bombing Survey) וקבע כי יפן הייתה נכנעת עד סוף 1945 גם אלמלא הפצצות, אלמלא ההתקפה הרוסית וללא פלישה לארצה.⁴⁸

מסקנה חד משמעית זאת, מטעם הרשות שהטילה את פצצות האטום, מפריכה את הטענה בדבר הכורח הצבאי וההומניטארי שהיה בהטלתן של פצצות אלה.

אם לא היה הכרח צבאי או מדיני להשתמש בפצצות האטום כדי להכניע את יפן, מדוע הן הוטלו? אפשרות אחת היא כי אלה שהחליטו על הטלת הפצצות, כלומר טרומן ושריו, טעו וסברו שיש כורח צבאי להשתמש בנשק זה. אבל אפשרות זו נראית רחוקה, כי העובדות האסטרטגיות הבסיסיות היו יודעות לארה"ב, כשם שהיו ידועים לה גישושי השלום היפניים. יש הטוענים כי העבודה הרבה שהושקעה בפיתוח הנשק האטומי היא שדחפה את האחראים לה להשתמש בפצצה. הביוגרף של סטימסון, Elting E. Morison, כותב: "סטימסון, כמו כל אדם אחר שהיה קשור בפיתוח הפצצה... רצה, אולי אף באופן בלתי מודע, שהפצצה תשיג את מטרתה שלה נועדה, מתוך אינרציה אנושית טבעית".⁴⁹ העבודה שהושקעה בפיתוח פצצת האטום עלתה 2.5 מיליארד דולר,⁵⁰ לכן טוענים אחדים כי הרצון להוכיח את התועלת שבהוצאה כספית עצומה זאת הוא שהכריע את הכף למען הטלתן של פצצות האטום. Jungk כותב כי ראשי "תוכנית מנהטן" חששו שאם לא ייעשה שימוש בפצצת האטום הם יואשמו בבזבוז.⁵¹ Blackett דוחה טענה זו כמייחסת לאמריקאים "שיקולים שטניים מדי".⁵² אלא שדווקא האנשים שהיו מקורבים לטרומן מדגישים את השיקול הכספי בהטלת הפצצה האטומית. אדמירל Leahy, שהיה יועצו הצבאי של טרומן, כותב: "המדענים והאחרים (שהיו אחראים לכך) רצו להשתמש בפצצה בגלל הסכום העצום שהוצא על פיתוחה. טרומן ידע על כך וכן ידעו על כך שאר האנשים שהיו קשורים בעניין".⁵³ יונתן דניאלס, ידידו הקרוב של טרומן, כותב כי לפני הניסוי בניו-מקסיקו חשש טרומן "שאם היא לא תתפוצץ, היא עליו לתת הסבר על 'עסקן הביש' (fizzle) הגדול והיקר ביותר בהיסטוריה".⁵⁴ ובמקום אחר הוא מעיר: "אני בטוח שרוזבלט היה מטיל את הפצצה ללא היסוס, כדי להוכיח שלא בזבוז שני מיליארד דולר".⁵⁵ John Ehrman, בהיסטוריה האנגלית הרשמית של מלחמת העולם השנייה, מציין כי "אין לשכוח את השפעתו של הפחד המסורתי מפני הקונגרס, שהיה מוטל על הפקידים האמריקאיים, פחד זה הוגבר ע"י הממדים העצומים של התוכנית, שנשמרה עד אז בסוד מפני כל חקירה של הקונגרס. גורם זה... יתכן מאוד שהביא את ראשי ארה"ב לידי מחשבה כי הטלת הפצצה תספק את ההצדקה הטובה ביותר בשביל כל חקירה... הנציגים הבריטים בווינגטון חשו בקיומו של גורם זה".⁵⁶

היפנים, שהפצצות האטומיות באו עליהם כחטף, נוטים להאשים את האמריקאים במניעים שטניים לא פחות. כותב מי שחתם על הסכם הכניעה של יפן, Shigemitsu: "פצצות האטום הוטלו על הירושימה ונגסאקי על מנת לבחון את יעילותן. הן קטלו בבת אחת למעלה מ-200 אלף אזרחים חפים מפשע, למרות שבאותו זמן החליטה יפן להיכנע ואף נקטה בצעדים לשם

כך". אם כי הסבר זה נראה ממבט ראשון כניסיון השמצה, הרי נימוקים דומים למדי מוצאים אנו גם אצל היסטוריונים מערביים. Ehrman, בהיסטוריה הרשמית שלו, כותב: "הדעה הכללית הייתה כי נשק מהפכני זה ... צריך להטביע את רישומו על דעת הקהל בעולם, כדי להוות מרתיע מפני מלחמות עתידיות ... דבר זה יכול היה להיעשות באופן הטוב ביותר רק על ידי השימוש בו הלכה למעשה".⁵⁷ הביוגרף של סטימסון Morison, מצדיק את הטלת הפצצות האטומיות מתוך נימוק כי הן נועדו לאפשר פיקוח עתידי על הנשק האטומי: "ההיסטוריה הוכיחה כי האנשים הצליחו יותר לפקח על כוח אחרי שהבינוהו והם הבינוהו טוב יותר אחרי שהשתמשו בו".⁵⁸ פירוש הדבר כי היה הכרח להחריב את הירושימה ונגסאקי על מנת לשכנע את העולם כי הנשק האטומי הוא מסוכן.

נימוקים אלה, גם אם היו כולם נכונים, ספק אם היו מביאים לידי השימוש במה שסטימסון ראה כ"נשק האיום ביותר בתולדות האנושות".⁵⁹ הרעיון שהשתדלנו להוכיח בעבודה זאת הוא כי הנימוק שהכריע את הכף להטיל שתי פצצות אטום על יפן, פחות משבועיים לאחר הצהרת פוטסדם וברוח של שלושה ימים בלבד ביניהן, היה הפחד מהשתלטות סובייטית על מזרח אסיה והשאיפה למנוע השתלטות דומה באירופה. דעה זאת אינה מקובלת על רוב הפרשנים. מורטון (Louis Morton) במאמרו ב"פוריין אפרייס" מעלה שני נימוקים נגדה: א. האמריקאים לא יכלו לדעת על המועד של כניסת רוסיה למלחמה. ב. אילו ידעו האמריקאים מועד זה ורצו להשתמש בפצצות האטום כדי למנוע את כניסתה של רוסיה למלחמה, היו יכולים להטיל את הפצצה מוקדם יותר. את הנימוקים האלה לא קשה להפריך. טרומן עצמו כותב כי כבר בסוף מאי הודיע סטלין להופקינס כי "הצבא הסובייטי יפתח במלחמה בחזית המנצ'ורית ב-8 באוגוסט".⁶⁰ נוסף על כך הייתה ההתחייבות הרוסית בילטה, להיכנס למלחמה נגד יפן "חודשיים-שולשה" לאחר כניעת גרמניה והמועד האחרון של התחייבות זאת היה ה-8 באוגוסט. גם הטענה שהאמריקאים יכלו להטיל את הפצצה האטומית מוקדם יותר, אילו ידעו על כוונות רוסיה, אינה עומדת במבחן הביקורת. קצב הפקתו של החומר הבקיע, המשמש לייצור הפצצה האטומית, היה קבוע פחות או יותר ואפשר היה לדעת מראש מתי תהיה מוכנה הפצצה הראשונה. ב-30 באפריל 1945 דיווח ראש המשלחת הצבאית הבריטית בושינגטון פילד-מרשל Sir H. M. Wilson, כי "בדעת האמריקאים להטיל את הפצצה האטומית הראשונה שלהם בחודש אוגוסט".⁶¹ מכאן שהפצצה האטומית הוטלה במועד המוקדם ביותר שהכנתה ותנאי מזג האוויר איפשרו, כמה ימים בלבד לפני המועד הצפוי של כניסת רוסיה למלחמה.

אמריין (Michael Amrine) שולל את הדעה כי פצצות האטום שהוטלו על יפן מילאו תפקיד במלחמה הקרה, מתוך טענה כי לא ייתכן שמנהיגי ארה"ב חזו מראש את המאבק הביננושי.⁶² טענה זאת נראית מוזרה מאוד, לנוכח דבריהם המפורשים של טרומן, סטימסון, בירנס, פורסטל ואחרים, שהתבטאו נגד כניסתה של רוסיה למלחמה במזרח אסיה, מתוך

חרדה פן יקרה שם מה שקרה באירופה המזרחית והמרכזית. פייס (Herbert Feis) טוען כי השיקולים שהינחו את אלה שהחליטו על הטלתה של הפצצה האטומית היו שיקולים צבאיים בלבד, אך הוא מוכן להניח כי ייתכן שצ'רצ'יל וטרומן התכוונו בהטלת הפצצה להשיג גם מטרה פוליטית של עשיית רושם על רוסיה.⁶³ בדפים הקודמים השתדלנו להוכיח כי הערך הצבאי של הפצצה האטומית היה מפוקפק, בעוד שדווקא השיקול המדיני היה המכריע.

הטענה החמורה ביותר נגד הדעה שהיו שיקולים מדיניים בהטלת פצצות האטום, מוצאים אנו אצל קומפטון, הכותב: "איני יכול למצוא שום הוכחה לכך כי שיקולים פוליטיים מילאו תפקיד בהחלטתה של ארה"ב להטיל את הפצצה האטומית על יפן ... בשיחות ששמעתי לפני הטלת הפצצה לא הוזכרה רוסיה מעולם בהקשר זה ... ואחי קארל, שהשתתף בדיוניה של וועדת הביניים, אישר בפני כי אינו זוכר שאי פעם דובר בוועדה על ניגוד אינטרסים בין ארה"ב לבריה"מ במלחמה נגד יפן".⁶⁴ אבל טענה זאת, המסתמכת לכאורה על אינפורמציה פנימית, אינה עומדת במבחן הביקורת. אם טוען קומפטון שלא שמע שהפצצה הוזכרה בהקשר עם הסכנה הרוסית, הרי זה משום שלא שמע את תגובותיהם של מנהיגי ארה"ב ובריטניה לאחר הניסוי האטומי בניו־מקסיקו. סטימסון עצמו מודה כי "הידיעה על הפצצה האטומית התקבלה בפוטסדם בשביעות רצון רבה ... היא העניקה לדיפלומטיה האמריקאית את הגורם שהייתה זקוקה לו", כי מעכשיו "אין טעם ... להכניס את רוסיה למלחמה".⁶⁵ וצ'רצ'יל אמר כי הפצצה מעניקה למערב "סיכויים טובים יותר באירופה".⁶⁶ טענתו של קומפטון כי אחיו קארל, שהיה חבר בוועדת הביניים, סיפר לו שהוועדה לא דנה בניגוד אינטרסים שבין ארה"ב לבריה"מ כרקע להטלת הפצצה האטומית על יפן, יכלה להיות משכנעת אלמלא הייתה לנו עדותו של האח קארל עצמו. בהעידו בפני הוועדה שחקרה את אופנהיימר בשנת 1954, אמר ד"ר קארל קומפטון: "אחת הבעיות שניצבו בפנינו (בוועדת הביניים) הייתה לנסות ולהעריך את הזמן שיידרש לרוסיה כדי לייצר פצצת אטום".⁶⁷ בירנס, שהיה נציגו האישי של טרומן בוועדה, מודה כי זאת הייתה אחת השאלות הראשיות שחברי הוועדה ניצבו בפניה, שעה שהתכנסו כדי להמליץ על השימוש בפצצה האטומית.⁶⁸ אופנהיימר מוסיף על כך כי "חלק ניכר מהדיון סבב סביב השאלה ... אם יש אפשרות להשתמש בנשק חדש זה כדי להשיג יחסים פחות ברבריים עם הרוסיים".⁶⁹

את קיומה המתמיד של הבעיה הרוסית בכל הנוגע להכנעת יפן ולהטלת הפצצה ראינו בפרקים הקודמים. ארה"ב חששה מפני השתלטות רוסית על מזרח אסיה, אחרי שנוכחה בכוונות ההתפשטות הרוסיות באירופה. עוד בחודש אפריל 1945 דיווח המודיעין האמריקאי כי "כניסתה של רוסיה למלחמה נגד יפן תהווה מאורע בעל משמעות עולמית, שתוצאותיו השליליות תורגשנה משך עשרות שנים ... והיא תהרוס את מעמדה של אמריקה באסיה, כשם שהוא נהרס עכשיו באירופה, מזרחית לנהר אלבה ... סין תאבד את עצמאותה ותיהפך לפולין של אסיה, קוריאה תיהפך לרומניה של המזרח ומנצ'וריה – לבלגריה שנייה".⁷⁰

בחודש מאי דיווח שגריר ארה"ב במוסקבה, Averell Harriman, כי "הרוסים נחושים בהחלטתם להיכנס למלחמה, בגלל תביעותיהם במזרח הרחוק".⁷¹

החשש של טרומן ועוזריו מפני כוונות רוסיה במזרח אסיה היה רב. טרומן כותב: "הניסיון שלי בפוטסדום שכנעני לא לתת לרוסים שום חלק בשליטה על יפן ... ניסיוננו עמם בגרמניה, בבולגריה, ברומניה, בהונגריה ובפולין היה כזה שהחלטתי לא להסתכן בשום הסדר משותף אתם".⁷² ובירנס כותב: "לאור כל מה שידענו על מעשיה של רוסיה בגרמניה המזרחית ... בפולין, רומניה ובולגריה, לא רציתי שהרוסים ייכנסו למלחמה [נגד יפן]".⁷³

הדרך היחידה לבלום את ההתפשטות הרוסית במזרח אסיה, שנראתה לטרומן ולעוזריו, הייתה הפגנת כוח. טרומן כתב: "הכוח הוא השפה היחידה שהרוסים מבינים ... אין לתת להם שום חלק בשליטה על יפן".⁷⁴ בירנס מצטט את פורסטל, שאמר: "יהיה צורך בצבא שלם כדי למנוע מסטלין להיכנס למלחמה",⁷⁵ ופורסטל מצטט את בירנס שאמר: "ברגע שייכנסו לשם, קשה יהיה להוציאם".⁷⁶ Vannover Bush, מנהל המשרד הממשלתי למחקר ופיתוח מדעי בארה"ב, שהיה אחד המנהלים הראשיים של "תוכנית מנהטן" ואחד מששת החברים של וועדת הביניים, העיד בחקירתו של אופנהיימר בשנת 1954: "הפצצה פותחה בזמן ... כך שלא היה צורך לעשות שום ויתורים לרוסיה בסוף המלחמה. היא פותחה בזמן גם מבחינת העובדה כי אחרי המלחמה היה בידנו המרתיע הראשי שמנע מרוסיה להשתלט על אירופה".⁷⁷

על רקע זה אפשר לראות את הצהרת פוטסדום כאות זינוק לשלב האחרון במרוץ הביניים גושי אל יפן. טרומן לא צרף את רוסיה להצהרה זאת, כדי לא לתת לה מעמד שווה בשלטון העתיד על יפן, אף כי צירופה לאולטימאטום זה היה מנפץ את אשלייתיה של יפן בדבר תיווך רוסי והיה מביא, קרוב לוודאי, לכניעתה. רוסיה, שכנראה לא הייתה מוכנה עדיין לעריכת ההתקפה במנצ'וריה, ביקשה את דחייתה של ההצהרה ל"יומיים שלושה", אך התברר כי האמריקאים והבריטים כבר פרסמוה.⁷⁸ לפיכך החלו הרוסים חוששים שמא תסכים יפן לקבל את ההצהרה והמלחמה תגיע לקצה לפני שהם ייכנסו לתוכה, דבר שימנע מהם את מה שהובטח להם בילטה. ב-28 ביולי, יומיים לאחר פרסום ההצהרה, הודיע סטלין לטרומן ואטלי כי בדעתו לדחות בתוקף את גישושי השלום היפניים. ולמחרת ביקש מולוטוב מטרומן כי בנות הברית תפנינה לרוסיה בבקשה להיכנס למלחמה. ב-31 ביולי הגיש טרומן לרוסים מסמך בעניין זה שסיפק אותם⁷⁹ וב-2 באוגוסט עזבה המשלחת האמריקאית את פוטסדום, כשבירנס משוכנע ש"תקוותנו לא להשתמש בפצצה נגוזה".⁸⁰ למעשה היה כבר הגנרל Spaatz מוסמך להטיל אז את הפצצה (על סמך ההוראה המעורפלת: "אחרי ה-3 באוגוסט בערך"), אך בגלל שיקולים של מזג האוויר נדחה הדבר לארבעה ימים, יומיים לאחר הטלת הפצצה על הירושימה הכריזה רוסיה מלחמה על יפן ויום לאחר הכרזה זאת הוטלה הפצצה השנייה על נגסאקי.

לכאורה השיגו פצצות האטום את מטרתן: יפן נכנעה לפני שהרוסים הספיקו לבצר את מעמדם מזרח אסיה, דבר שאיפשר לארה"ב לדחות כל ניסיון רוסי להשתתף בשלטון על יפן; ושתי הפצצות, שהפגינו קבל עולם את כוחה האדיר של ארה"ב, הרתיעו את הרוסים מפני תוכניות התפשטות שלהם באירופה. אבל הישגים אלה היו ארעיים: כעבור ארבע שנים, בשנת 1949, השתלטו הקומוניסטים על סין, ומדינה אדירה זו הצטרפה לגוש המזרחי. באותה שנה פוצצה בריה"מ את הפצצה האטומית הראשונה שלה ותיקנה את המאזן הגרעיני שלה עם ארה"ב.

לו רצו מנהיגי ארה"ב למנוע שתי התפתחויות אלה, שסיכנו יותר מכל דבר אחר את מעמדה של ארה"ב בעולם אחרי מלחמת העולם השנייה, הייתה להם הזדמנות לעשות זאת בראשית קיץ 1945. הסדר שלום עם יפן, שהיה מפרק אותה מנשקה וכיבושיה אך משאיר לה את הקיסר כפי שאמנם נעשה לבסוף, לו הושג בחודשים יוני או יולי, היה משחרר את ארה"ב מהתחייבותה להעניק שטחי השפעה נוספים לרוסיה תמורת כניסתה למלחמה במזרח אסיה. כניעה מוקדמת של יפן הייתה משחררת את ארה"ב מן ה"הכרח" להשתמש בפצצות האטום ומונעת מן העולם מרוץ חימוש גרעיני, או לפחות מאיטה אותו. אבל דומה שמנהיגי ארה"ב לא ידעו מה רצונם: הם הביאו במו ידיהם לידי התערבותה של רוסיה במלחמה במזרח אסיה ואחר כך השתמשו בפצצות האטום נגד היפנים המנוצחים כדי למנוע התערבות זאת. לפיכך, אם נשאל את עצמנו: האם היה הכרח להטיל את פצצות האטום? תהיה התשובה: לא. הטלת הפצצות הייתה צעד מיותר מבחינה צבאית וצעד מזיק מבחינה מדינית. היא לא העניקה לארה"ב שום יתרון שלא יכלה להשיגו בדרך אחרת והיא הכניסה את העולם לעידן חדש של השמדה טוטלית. הנחמה היחידה שהשימוש בפצצות אלה מותיר לנו היא הידיעה שאסור להטילן, כמו שכתב הנרי סטימסון, שחש עצמו אחראי לשימוש הראשון בנשק האטומי: "הפצצות על הירושימה ונגסאקי ... הבהירו כי אסור שתפרוץ מלחמה חדשה".⁸¹

הרהורים של היום

עברו קרוב ל־45 שנה מאז שהגשתי את העבודה הזאת למורי הנערץ פרופ' יעקב טלמון באביב 1965. כיום, כאשר אני קורא אותה מחדש, אני שמח להיווכח שתוקפה לא פג. כבר בסתיו אותה שנה התפרסם ספרו של גאר אלפרוביץ Alperovitz, Gar (1965), *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam* (Vintage Books, New York) שהגיע לאותן המסקנות שאני הגעתי. מאז התפרסמו מחקרים רבים בנושא הזה, אך דומני שהתמונה הכללית שציירתי לא השתנתה.

גם האקטואליות של הנושא לא פגה. אמנם מאז 1945 לא היה שימוש צבאי בפצצות אטום, אך שאלת הנשק הגרעיני מעסיקה אותנו היום יותר מאשר אי פעם.

בן־עמי שילוני

מראי מקום

Stimson (1948), p. 373.	43	Churchill (1954), p. 495.	1
Truman (1955), p. 422.	44	Ibid p. 489.	2
Churchill (1954), p. 552.	45	Ibid pp. 341-2.	3
Leahy (1950), p.514.	46	Oppenheimer Hearing (1954), p. 163.	4
Kase, (1950), p. 214.	47	Whitney (1956), p.186.	5
U.S Strategic Bombing Survey, Japan's	48	Truman (1955), p.15.	6
Struggle to End the War, Washington (1946), p.		Ibid.	7
13.		Ibid.	8
		Ibid.	9
Morison (1960), p. 620.	49	Byrnes (1947), p.209.	10
Truman (1955), p. 417.	50	Togo (1956), pp. 284-7.	11
Jungk (1958), p. 205.	51	Kase (1950), pp. 184-6.	12
Blackett (1948), pp. 125-6.	52	Ibid, p. 203.	13
Leahy (1950), p. 514.	53	Benedict (1947), p. 28.	14
Daniels (1950), p. 266.	54	Kase (1950), p. 193.	15
Ibid, p. 281.	55	Grew (1953), p. 1422.	16
Ehrman (1956), p. 293.	56	Stimson (1948), p. 371.	17
Ibid, p.295.	57	Cit. in Amrine (1959), p. 211.	18
Morison (1960), p. 622.	58	Stimson, (1948), p. 368.	19
Stimson (1948), p. 376.	59	Byrnes, All In One Lifetime,(1958) p. 308.	20
Truman (1955), p. 264.	60	Forrestal (1951), pp. 69-70.	21
Ehrman (1956), pp. 296-7.	61	Stimson (1948), p. 372.	22
Ibid, p. 293.	62	Hull (1948), p.1594.	23
Feis (1960), pp. 181-2.	63	Byrnes, (1947), p. 209.	24
Compton (1956), pp. 274-6.	64	Ehrman (1956), p. 291.	25
Stimson (1948), p. 378.	65	Feis (1960), pp. 78-9.	26
Churchill (1954), p. 553.	66	McCloy (1953), p. 43.	27
Oppenheimer (1954), p. 257.	67	Stimson, (1948), p. 370.	28
Byrnes (1947), p. 261.	68	Amrine (1959), p. 205.	29
Oppenheimer (1954), p. 34.	69	Reischauer (1957) p. 261.	30
Whitney (1956), pp. 200-1.	70	Churchill (1954) p. 546.	31
Forrestal (1951), p. 55.	71	Grew (1953), p. 1438.	32
Truman (1955), p. 412.	72	Butow (1954), pp. 133-4.	33
Byrnes (1947), p. 208.	73	Kase (1950), p. 210; Togo, (1956), pp. 311-2.	34
Truman (1955), p. 412.	74	Kase (1950), p. 222.	35
Byrnes (1958) p. 297.	75	Jungk (1958), pp. 340-2.	36
Forrestal (1951), p. 78.	76	Stimson (1948), p. 363.	37
Oppenheimer (1954), p. 561.	77	Feis, op. cit., p. 37n.	38
Byrnes (1947) p. 207.	78	Kase (1950), p. 166.	39
Byrnes (1947), p. 208.	79	Truman (1955), p. 419.	40
Ibid, p. 263.	80	Stimson (1948), pp. 372-3.	41
Stimson (1948), p. 374.	81	Churchill (1954), p. 552.	42

מקורות

- Amrine, Michael. *The Great Decision: The Secret History of the Atomic Boom*. Putnam's Press, New York, 1959.
- Benedict, Ruth. *The Chrysanthemum and the Sword*. Secker and Warburg, London, 1947.
- Blackett, P. M. S. *Military and Political Consequences of Atomic Energy*. Turnstile Press, London, 1948.
- Butow, Robert J. C. *Japan's Decision to Surrender*. Stanford University, Stanford, 1954.
- Byrnes, James F. *Speaking Frankly*. Harper & Bros, New York, 1947.
- Byrnes, James F. *All in one Lifetime*. Harper & Bros, New York, 1958.
- Churchill, Winston S. *The Second World War, Vol. 6: Triumph and Tragedy*. Cassell & Company, London, 1954.
- Compton, Arthur H. *Atomic Quest*. Oxford University Press, New York, 1956.
- Daniels, Jonathan. *The Man of Independence*. Lipincott, New York, 1950.
- Ehrman, John. *Grand Strategy, Vol. 6: October 1944-August 1945. History of the Second World War*. United Kingdom Military Series, Her Majesty's Stationery Office, London, 1956.
- Feis, Herbert. *Japan Subdued: The Atomic Boom and the End of the War in the Pacific*. Princeton University Press, Princeton, 1960.
- Forrestal, James. *The Forrestal Diaries*. edited by Walter Millis. Viking Press, New York, 1951.
- Grew, Joseph C. *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years*. Edited by Walter Johnson. Hammond & Hammond, London, 1953.
- Hull, Cordell. *Memoirs*. Macmillan, New York, 1948.
- Jungk, Robert. *Brighter than a Thousand Suns: A Personal History of the Atomic Scientists*. translated by James Cleugh. Penguin Books, Middlesex, 1958.
- Kase, Toshikazu. *Journey of the Missouri*. Yale University Press, New Haven, 1950.
- Leahy, William D. *I Was There: The Personal Story of the Chief of Staff to Presidents Roosevelt and Truman*. Victor Gollanz, London, 1950.
- McCloy, John J. *The Challenge to American Foreign Policy*. Harvard University Press, Massachusetts, 1953.

- Morison, Elting E. *Turmoil and Tradition: A study of the Life and Times of Henry L. Stimson*. Houghton Mifflin, Boston, 1960.
- Reischauer, Edwin O. *The United States and Japan*. Harvard University Press, Massachusetts, 1957.
- Stimson, Henry L. and McGeorge Bundy. *On Active Service in Peace and War*. Hutchinson, London, 1948.
- Togo, Shigenori. *The Cause of Japan*. Translated and edited by Togo Fumichiko and B. B. Blakeney. Simon & Schuster, New York, 1956.
- Truman, Harry S. *Year of Decisions: 1945*. Doubleday, New York, 1955.
- Whitney, Courtney. *Major General MacArthur: His Rendezvous with History*. Alfred A. Knopf, New York, 1956.